

PISANA TRATA

ŽENITOVANJSKI OBIČAJI V SLOVENSKI KRAJINI

Vilko Novak

Izmed ljudskih običajev so se v Slovenski Krajini najbolj razvile in ohranile šege in navade, ki so v zvezi z ženitovanjem. Ta svečani starinski ceremoniel je bil do zadnjega časa za preprosto ljudsko pojmovanje nekaj, kar se ne sme opustiti. Vendar pa se od leta do leta opuščajo razni deli iz skupine teh običajev in kmalu bodo redke vasi, kjer se bodo še ohranile vsaj najbistvenejše navade.

V ógledi.

Ker oblika »ogledati« v narečju Slovenske Krajine ne živi, je jezikovni čut ustvaril iz izraza »v ógledi iti« novo besedo »vôugledi«, ki ji že malokdo čuti prvotni pomen in jo jezikovni čut že veže s pojmi »vogel, vogláríti« (= okoli oglov postopati). Beseda snubiti sploh ni več znana, dasi je v starih tiskih ohranjen izraz »snóbok« (snubec); snubca imenujejo »voglednik«. Dandanes se snubljenje vrši na zelo osebne načine in je odvisno od značaja poroke, to je, ali se snuje po srčnem nagujenju ali na gospodarskem temelju. Če gre za prvo, tedaj je snubljenje le zunanjega značaja, če se pa pogajajo za kako njivo več, tedaj zve vsa vas za vse podrobnosti in večkrat se ob takih spletkah nameravana zaroka »razmeče« ali »razdere«. Nekdaj se je tudi snubljenje vršilo po ustaljenih običajih, po katerih je moral fant k nevestinim staršem poslati »starešino«. Ta je imel obširen govor, utemeljujoč potrebo zakona, nato pa se je moral pogoditi za nevesto. Ko so določili čas poroke, je starešina naštel, kaj vse bo pustil pri hiši do tistega dneva: »eden štrtnjak vina, bika trtjaka, gosaka petaka, reco kveco, tolstega brava, kokota pevca«.

Če pa je šel starešina v ógledi v spremstvu snubca, je začel svoj nagovor z besedami: »Šla sva s tem mladencem po svetu kakor čebela po cvetu in sva prišla v log, kjer so ptice veselo s parom letale; šla sva dalje do vodine, kjer so ribe s parom plavale — in tedaj si je mislil mladenec, da bi bilo dobro, če bi si tudi on poiskal tovarišico. Izročila sva se Bogu v roke, prikazala se nama je zvezda in naju peljala naravnost k vaši hiši« itd. — Ko je bila zaroka dogovorjena, sta zaročenca zamenjala darila, in sicer je »mladoženec« dal »sneh« 5 goldinarjev, od katerih pa je moral manjkati en »petič«, nevesta mu je pa dala robec in pogačo.

Po tem gredo k »zapisávanji« v župnišče. Navadno spremljata zaročenca dve starešini in »posnehálja«, ki je žena enega izmed njiju. Ta nosi v robcu koščke »vrtanika« ali drugega peciva, s katerim obdaruje tiste, ki jih med potjo srečajo. To pecivo je treba naglo jesti, češ da bo nevesta rajši govorila in ne bo preveč sramežljiva. Po zaroki se vršijo na

nevestinem domu »zàpitki«, kjer se zbero starši in se domenijo glede poroke. Mlada dva sta sedaj v »zàročkaj«.

Pozvačín.

Že teden, dva pred poroko — medtem v cerkvi »ozávajo« (oklicujejo) mladožence — hodita »pozvačina« ali »zváča« vabit na gostovanje. Redko hodi eden sam. Pozvačina imata čez sebe pripete pisane rute in brisače. Čez pleča visi pozvačino »kúlač«, to je lesena čutara z dvema predeloma; v prvem nosi vino, v drugem pa proso. Včasih ima dve čutari in v vsaki eno imed »pijač«. Če tedaj na cesti komu ponudi »mleko naše snehe« in pivec hlastno nagne, se lahko zgodi, da si nasuje prosa v usta. Na glavi nosi pozvačin visok »klobúk«, okrašen s papirnatimi cvetkami in s pavjim perjem, čez obraz pa visijo raz klobuk pisani papirnati trakovi, tako da ga ni moči hitro prepoznati. Okoli kolen mu žvenketajo zvončki, v roki nosi leseno sekiro, na katero je pripeta ježeva koža, v drugi roki pa ima rog »krnét«. Tako hodita od hiše do hiše, uganjajoč burke in norčije, nagajata slehernemu ter tekata za psi in za otroškimi procesijami, ki jima sledijo. — Ko prideta do hiše, kjer menita vabiti, hodita po dvorišču in okoli vrat, gledata v svoj »zemljevid« (kak star časnik) in se končno po dolgih šaljivih pogovorih pokažeta v sobi. Navadno zvač prešteje kote v sobi in pravi, da je gotovo prav prišel, ker stoji peč v četrtem kotu. Nato slovesno začne vabilni govor: »Mir, krščanski in božji blagoslov želim tej pošteni hiši! Jaz sem poslan k vam od I. I. in njihove tovarišice, od njihove hčere in nje-nega zaročnika, ki sta se odločila za sveto hištvo in hočeta prihodnjo nedeljo obhajati prvi dan svojega radovanja. Tudi vas hočeta vzeti med svoje goste in vas vabita na lep košček kruha ter na dve, tri kupice vina, s katerim ju je Gospod Bog blagoslovil. Zato se z ničimer ne izgovarjajte, marveč imejte pripravljene trde mošnjé, brze peté, ostre nožé in glasne golté.« Nato pove zvač evangelij sv. Janeza o svatbi v Kani. Potem pa nadaljuje: »Tudi nas je Gospod Kristus blagoslovil. Imamo ujeto senico, ki jo devet bab že tri dni skube in s tem perjem nasteljemo okoli hrama, da bi padel na mehko, če bi kdo padel. Mesa imamo čudo: bika smo krmili, na rženi bilki privezanega, in smo ga ubili. Ustrelili smo prašiča ter ga peljali prek po radmožanskem polju, kjer se še sedaj pozna brazda. Ta prašič je imel toliko sala, da nismo vedeli kam z njim. Prišla pa je deklíčka, pograbila ga v predpasnik in odnesla na podstrešje, kjer ga je skrila v lešnikovo lupino; pa je prišla mravlja in vse snedla. Slanino smo pa obesili na sleme, a vrv je ni mogla pridržati, utrgala se je, slanina je padla dol in podrla devet tramov in mostnic, končno pa je obvisela na pajčevini, ki jo je komaj pridržala. Še nadalje, če bi nam zmanjkalo mesa: poslali smo nago cigansko dete na suhi prod ribe lovít, ki jih v nedra meče. Še nadalje smo poslali v gozd tri lovce divjačino streljat: eden je slep, drugi je šepav, tretji pa sploh nič ne vidi. Slepi bo streljal, šepavi bo lovili, oni, ki nič ne vidi, bo pa našel. Zato se nikar ne bojte, imeli bomo dovolj hrane. Mura je pogorela, voz za vozom pečene ribe vozi; zakaj po petkih si bomo hrano spreminjali. Šlo je dalje dvajset lovcev zverino streljat

in so streljali, da je padla lisica, lisica na zajca, zajec na srno, srna na jelena, jelen na volka, volk na brava, brav na bika, bik na kozo, koza na ovco, ovca pa v skledo. Vina imamo dosti. Kupili smo dva polovnjaka od pólanskega Bedrnjaka: v enem manjka za ročaj motike, v drugem pa malo več. Zato bodite pripravljeni. Vrh tega pa so obljubili tudi to, da vam želijo vaš trud povrniti z dostojnimi dobrotami, ako Bog blagoslovi in podaljša njihovo življenje. To so besede moje k vam na kratko!»

Pozvačin pa zna začeti svoje vabilo tudi z obširnimi poetičnim uvodom, n. pr. takole: »Ali je doma gospodar te poštene hiše in njena gospodarica? Mislim, da sta doma, pri peči sedita in se tako nemilo držita, kot jaz žalosten hodim. Nisem mogel najti vašega domovanja. Z veliko žalostjo sem ga iskal tam doli pri Radgoni in gori pri Kaniži, pa ga skoro ne bi mogel najti. Šel sem po velikem dolu in sem videl na visokem bregu mlado devojko, tako grbasto, da je hodila s palico. Vpraševal sem jo po vas. Takole mi je odgovorila: 'Kaj me sprašuješ! Pojdi čez Muro in Dravo, tam najdeš v velikem gozdu mojo najmlajšo sestro in ona ti pove.' Šel sem po lepi zeleni trati, do kolena po blati. Tedaj pridem do gozda, pa najdem tam velikega orla, skoro manjšega od palčka. Njega sem vprašal za to devojko. Ta me je vodil po tem gozdu še sedem let. Komaj sva prišla do nje: sedela je v neki luknji. Vprašal sem jo, ker vé za vse poti, kod je vaš dom. Odgovorila je, da je hodila tu pred dva in devetdesetimi leti. Toda povedati ni mogla, le pokazala mi je z desno nogo sem proti vam. Trkal sem in odprlo se mi je, mislim tedaj, da nisem zablodil. Povedati vam hočem, čemu potujem k vam že sedem let.« In tu nadaljuje z običajnim vabilom kakor zgoraj.

Na njegove besede primerno odgovori hišni gospodar, nakar ga povabijo k mizi. Gospodinja postreže, pozvačin pa ponuja vino iz svoje čutare in kruh, ki ga nosi s seboj v torbi. Gospodar mu nato dolije vina, tako da je čutara zmerom polna. Tako posedijo v razgovoru tudi uro. Zato ni čudno, da pozvačin proti koncu svoje službe že toži, da je postal v resnici neumen od mnovega norenja in od pijače; saj hodi teden, celó dva, dan na dan okrog.

Gostüvanje.

Že teden dni pred svatbo se zberejo kuharice in začnejo peči vrtanike ter pripravljati vse potrebno za gostijo. Povabljenе gospodinje pa medtem prinašajo najrazličnejše darove v obliki živil. Kjer je navada, si tudi mladoženca pošljeta darove: on njej židano ruto, ona pa njemu dvojno perilo, kjer zaveže srajčne rokave, češ da je potem mož ne bo mogel tepsti.

Poroka se navedno vrši v nedeljo z

veliko mašo. V cerkev se napotijo peš: spet nosi posnehálja vrtanike in jih deli na poti, dva »družbina« (druga) in dve »posvárbici« (posvatbici — družici) ter godba ali vsaj harmonikar. Ko gredo iz cerkve, jim prideta nasproti tudi pozvačina, ki vso pot vriskata in če gredo peš, plešeta pred sprevedom.

Kosilo se vrši na nevestinem domu in traja pozno čez popoldan.

Pred večerjo gredo družbani in posvarbice, starešine s posneháljo, pozvačini in godba k nevestini botri »p o p l e t e n č e k«. Tam se nekoliko pomudijo nato pa družban med godbo odnese veliko ženitovanjsko pogačo, okrašeno s papirnatimi cvetkami. V gostijski sobi položijo to pogačo, »bosman« ali »pletencek«, na mizo.

Ko je večerja pripravljena, se prične običaj, da »se noter prosijo«, to je pogajanje za nevesto. Nevestin starešina sedi v sobi z nekaterimi ljudmi, ženinov pa je v veži, okoli so zbrani otroci in drugi. Sedaj posadi starešina, ki je zunaj, kateremu izmed otrok čez glavo košarico brez dna in gre s tem »korbülcem« v sobo. Predstavi ga, češ to je tista stvar, ki jo želite kupiti. Ko ga »notranji« starešina zavrne in da otroku vina in kruha, odideta oba iz sobe. Nato pelje starešina v sobo deklico, odraslega fanta in dekcle, a vselej se ponovi isti prizor, prepleten z domislicami in uganjki. Ko pripelje dekcle, tedaj jo sprejmejo v sobi že z zanimanjem, češ nekaj prav podobnega smo kupili tu pri vas. Tedaj obljubijo, da bodo poiskali, če se res najde prava stvar, in pogajanje se konča. Soba se izprazni in svatje se pripravijo k večerji.

K večerji gredo v nekakem sprevedu: prvi gre starešina s prižgano svečo v roki, z drugo roko pa pelje nevesto, ki drži ženina za roko itd. Ko so vsi na mestu, odmoli starešina očenaš. Pri večerji strežejo družbani in pozvačini. Najprej prinese družban v skledi vode; starešina pove: »Prinesli so vode, mogoče se kdo od svatov danes še ni umil. Naj to sedaj stori!« Nevesta seže tedaj v vodo in poškropi svate. Za tem prinesejo sir in orehe ter lešnike. Starešina govori: »Naša nevesta je dolgo premišljala, s čim bi obdarovala svoje drage svate. Jabolka in drugo sadje se ne bi ohranilo do zime, zato se je pa spomnila, da bo nabrala lešnikov in orehov ter vas z njimi obdarovala.« Nevesta zagradi in vrže po sobi orehov in lešnikov, ostali pa delijo sir.

Tedaj se šele prične prava večerja, ki traja pozno v noč, včasih do jutra. Ponekod se vrši namreč tako,

da so med posameznimi vrstami jedil dolgi odmori, v katerih plešejo in pojo. Med večerjo gre nevesta okoli svatov in vsakega poljubi ali pasamo najbližje. Nato pa se vrši darovanje denarja, ki ga pobirajo družbani na krožnike. Ponekod se vrši poljubovanje tedaj, kadar prinesejo kašo na mizo. Stara navo-

Miha Maleš: Predpust. (Lesorez.)

dila govore tudi o tem, da je starešina imel posebne nagovore pri sleherni jedi, ki so jo prinesli na mizo, zlasti pri zelju in pečenki. A danes to ni več znano.

Med večerjo igra godba, ki obstoji navadno le iz harmonike in flavte. Plešejo polko, šotiš, čardaš, šujster polko, šamarjanko itd. Posebnost so »ná-kloni«, to je napitnice, ki jo mora izreči vsak svat v obliki želje mladožencema ali vsej svatbi. Náklon se začne in konča s pozdravom: »Fálen bojdí Jezuš Kristuš!« Poleg resnih in nabožnih, n. pr.: »Ko nam bo najteže, daj nam ljubi Jezus najlaže«, se vrstijo tudi šaljivi, kakor: »Želim našim mladožencem póлно hišo decé, šepasto kobiló in daleč v mlin!« Ko pije gost, igra godba »tuš«, svatje pa pojo: »Zdaj do pili, zdaj do pili, dobe njim na zdravje.«

Ko se bliža obvezni del gostovanja h koncu, spregovori starešina daljši poslovljni govor, v katerem se obrača do novoporočencev, nato pa se v nevestinem imenu zahvaljuje njenim staršem in sorodnikom, končno pa vsem svatom. S tem pa ženitovanje še ni končano. Kdor hoče, ostane še do svetlega dne. Prihodnji dan se vrši navadno še gostija na ženinovem domu.

Zjutraj gre nevesta v spremstvu posnehálje k maši. Ko se vrne, se vrši »kópànja«, to je nevesta deli na dvorišču otrokom razne jedi, pri čemer je nekda stala na kópànji (= korito, iz katerega jedo prašiči).

Prvo nedeljo po poroki se vršijo na nevestinem domu »prvešče«, ki se jih udeležijo najbližnji sorodniki.

Vraže in verovanja.

V zvezi z ženitovanjem je ohranjenih, a bolj v spominu ljudskega izročila kakor v resnici, mnogo vraž in verovanj.

Če bi se kako dekle rado omožilo in ne more dobiti ženina, tedaj naj vzame z dveh dreves po eno vejico in naj ju drgne. Na odrgnjenem mestu mora postrugati skorjo, jo okuhati in dati spiti mladeniču, ki bi ga rada dobila. Prav tako mora delati fant.

Ponekod stečejo na sveti post po obedu vsi ne-oženjeni na dvorišče in pograbijo na »drvôtanu« drv. Ko jih prinesejo v kuhinjo, pokleknejo in jih preštejejo. Kdor prinese parno število, tisti se bo opustu poročil.

Na pust so kuhali prašičji hrbet, kosti so dekleta položila na lopar ter poklicala psa: kateri je pes odnesel kost, tista je verjela, da se bo kmalu omožila.

Ko odlaga nevesta venec, tedaj si ga mora hitro položiti na glavo tako dekle, ki se ne more omožiti, češ da bo tako hitreje dobila moža.

Ko pošilja nevesta ženinu darilo, ga ne smejo odnesti v torek ali petek.

V času zaroke ne sme nevesta karkoli delati. Tudi ne sme mrtve kokoši prijeti, ker bi sicer rodila mrtvo deco.

Če je več dvojic istočasno pri poroki, tedaj se je treba izogniti temu, da bi tretji pokleknil pred oltarjem, ker bi to prineslo nesrečo.

Preden gredo k poroki, mora vsak prijeti za vrč in ga stresti, nekdo pa mora prijeti za »kvako« na dverih. Ko pridejo od poroke, potoči posnehálja jajce

po tleh, nevesta pa ga preskoči, kar naj prinese srečo pri porodu.

Ko gredo po cerkvi, mora nevesta visoko gledati, da se ne bi spoteknila, in hitro govoriti: o, kako dolgo so nas »zdávali« (poročali; poroka = zdávanje).

Na poročni dan mora nevesta zelo paziti na venec, ženin pa na šopek, da ne bi kdo česa odtrgal, ker bi se s tem ohladila njuna ljubezen in bi eden izmed njiju moral kmalu umreti.

Orehi, ki jih meče sneha gostom, imajo čarobno moč, pravtako koščki »bosmana« ali »vrtanika«, ki jih dobijo svatje.

Če nevesta joče, ko pride na novi dom, tedaj se tolažijo: »Naj bo, če joka, tako bo imela krava več mleka.«

Za denar, ki ga darujejo na gostiji nevesti, je dobro kupiti čebelne roje, ker je baje pri takih čebelah vselej velika sreča.

Zvečer dajo mladožencema pod vzglavje vrtanik in »pint« vina, češ da jima tako ne bo nikoli zmanjkalo jedi in pijače.

Včasih so dajali v posteljo leskovo šibo, ki je rasla prav leto dni.

Ko gresta počivat, morata drug drugega sezuti in se pri tem s čevljem udariti, da bosta tako v miru živela. Drugje spet pravijo, naj ona njega udari, da bo imela vselej prvo besedo pri hiši. Tudi jedi naj prva pokusi, da bo močnejša.

Tretji dan po poroki ne sme iti mlada žena na svoj prejšnji dom.

Tisti, kateri prvokrat prvi zaspi, bo prvi tudi umrl.

O prihodnjih dneh novoporočencev pa pravi ljudska modrost, da »ni vsak dan gostiüvanje«.

SLOVANSKE PRESTOLNICE

J. Šedivý

2. Zagreb v poznem srednjem veku.

Vpad Tatarov v vzhodno in srednjo Evropo je povzročil velik strah. Zakaj goreče vasi, opustošena mesta in razmesarjena človeška trupla so kazala njihovo pot. Svoje strasti in svojo divjo krvoločnost so uganjali celó na mrličih. Tako so po porazu Poljakov pri Legnici porezali padlim vojakom ušesa, napolnili z njimi devet vreč in jih poslali v Azijo svojemu vladarju v dokaz svojih uspehov.

Splošno se je pričakovalo, da se Tatari kmalu zopet povrnejo. Prav posebno se jih je bal ogrsko-hrvatski kralj Bela IV., ki so ga pripodili v divjem begu preko vse Ogrske in Hrvatske do jadranske obale, kjer se je le s težavo rešil. Zato je hotel svojo državo preplesti z gosto mrežo trdnjav in utrjenih mest, da bi se moglo ljudstvo vanje zateči ob drugem napadu in se braniti. Komaj so se razkropljeni prebivalci zopet vrnili v svoja opustošena domovja, je že izdal kralj Bela IV. leta 1242 v Virovitici tako imenovano zlato bulo, ki se še sedaj hrani v Zagrebu. Z njo je povzdignil kraljevski grad Gradec in vas okrog njega v svobodno kraljevsko mesto, kar pomeni začetek nove dobe v razvoju zagrebškega mesta.

Mestne pravice so bile tedaj zelo privlačno sredstvo. Odvzemale so namreč sebičnemu in brezobzirnemu plemstvu pravico, da bi se moglo vmešavati v